

Юсов Святослав (Київ)

УДК «Владимир Голобуцкий» «1950/1955»

В. ГОЛОБУЦЬКИЙ ЯК ПРОФЕСОР КИЇВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМ. М. ГОРЬКОГО

В статті на основі переважно архівних документів, йдеться про наукову і викладацьку діяльність історика Володимира Голобуцького в Київському педагогічному державному інституті ім. М. Горького. Ця діяльність є складовою сьомого етапу його життя і припадає на першу половину 1950-х рр. Певне місце займає розгляд повсякденного життя вченого.

Ключові слова: *В. Голобуцький, педінститут, наукова і педагогічна діяльність.*

Через життєписи співвітчизників, як гадаємо, повніше розкривається історія народу і країни загалом. Особливу актуальність має висвітлення біографій учених-істориків, які одночасно є і педагогами — викладачами вищої школи. Вони є і продуцентами, і поширювачами історичних знань, формувачами світогляду, відіграють неабияку роль і в процесі загального розвитку історичної думки¹. До таких людей, наукова діяльність яких гармонійно і взаємо-підсилена поєднувалася з викладанням у ВНЗ, належав і відомий український історик, доктор історичних наук, фахівець з проблематики козаччини та соціально-економічної історії України, професор Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.).

Вчений і педагог, В. Голобуцький впродовж життя працював у багатьох ВНЗ Росії та України. Часткова його педагогічна робота висвітлена автором в низці публікацій, а найбільше в монографії². В останній, в окремому параграфі, йдеться і про діяльність історика в Київському педагогічному державному інституті ім. М. Горького (КПДІ)³. Наразі, дещо змінений варіант пропонуємо читачеві цього збірника. Основну джерельну базу поточного дослідження склали документи фонду Ф.Р-346, що знаходиться в Державному архіві м. Києва (ДАК). Цікаву усну інформацію надали сини вченого — П. Голобуцький (1938–2010) та І. Голобуцький.

Друга половина життя В. Голобуцького проходила в столиці України. До цього часу він, виїхавши в 1925 р. з Черніговщини, жив і працював у ряді міст РРФСР. Хоча в Україну історик прибув як зрілий вчений і педагог, повністю його таланти і здібності розкрилися вже на Батьківщині, а саме — в Києві. Втім, спочатку (1947–1949 рр.) вчений з родиною проживав у Чернівцях і працював у Чернівецькому держуніверситеті (ЧДУ). З переїздом в 1949 р. до Києва розпочався сьомий етап життя і діяльності В. Голо-

буцького (1949–1961 рр. — згідно нашої періодизації)⁴, котрий пов'язаний з плідною науковою роботою в Інституті історії АН УРСР (до 1953 р. — Інститут історії України, або скорочено — ІУ) та одночасною викладацькою діяльністю на посаді професора у ВНЗ Києва. Складовою частиною цього етапу є робота В. Голобуцького в КПДІ.

Отже, в 1949 р. В. Голобуцький з родиною переїхав до Києва і розпочав свою роботу в ІУ. Історику надали велику двохкімнатну квартиру (53 кв. м) по вул. Артема, 10. Спочатку давали трьохкімнатну квартиру, але як пригадає П. Голобуцький, її перехопив для своєї доньки генерал А. Гречко⁵; тоді майбутній міністр оборони СРСР був командувачем Київського військового округу (КВО). Квартира була з телефоном⁶. Однак, надана квартира не задовольняла родину, оскільки в ній стало проживати троє дорослих і троє дітей, а до того ж дружина вченого хворіла на відкриту форму туберкульозу і потребувала окремого помешкання (вона, будучи санітаркою на фронті в 1941 р., сильно застудилася і захворіла на туберкульоз з подальшими рецидивами — кавернами⁷). Згодом в квартирі проживало вже 8 осіб, ідесь в середині 1950-х рр. її переробили за допомогою перегоронок на 4-х кімнатну. Тоді вчений отримав у власне користування окремий кабінет площею в 8 кв. м⁸.

Одночасно з початком роботи в академічному інституті, вчений отримує також і направлення з МВО СРСР на переведення його з ЧДУ до Київського держуніверситету ім. Т. Шевченка (КДУ). Відповідний наказ датовано 6 вересня 1949 р.⁹ Проте, з роботою в КДУ не склалося. За спогадами І. Голобуцького, «молодий і енергійний професор викликав у тодішнього викладацького складу істфаку відверту ворожість»¹⁰, а за словами П. Голобуцького, найбільш протидіяв роботі батька в цьому ВНЗ завкафедрою історії СРСР професор А. Введенський. Втім, згодом історики затаварішували, хоча В. Голобуцький так і не потрапив до університету¹¹.

З осені 1949 р. по лютий 1950 р. В. Голобуцький працював на посаді завідувача відділом методики історії в Українському науково-дослідному інституті педагогіки¹². Знову ж таки восени 1949 р. він пробує улаштуватися за сумісництвом на історичний факультет КПДІ, але в I семестрі вірогідно не було вакансії. Її знайшли з наступного семестру — вже 1950 р.¹³ Слід зауважити, що деякий час В. Голобуцький працював на історичному факультеті педінституту як на основній роботі, а в академічному інституті рахувався сумісником. У КПДІ історик працював до початку 1955 р.

Хоча для В. Голобуцького не відразу знайшли вакантне місце, але, у той же час, на весь ВНЗ на початку 1950-х рр. припадало лише шість професорів і докторів наук¹⁴. На історичному же факультеті, окрім В. Голобуцького, останніх узагалі не було¹⁵. На кафедрі історії СРСР разом з В. Голобуцьким у ті роки працювали такі його колеги, як: доценти К. Гуслистий (відомий спеціаліст з історії українського козацтва і етнографії), М. Марченко (в

минулому ректор Львівського університету, який зазнав репресій; спеціаліст у галузі української історіографії) і Л. Жилинська (яка займалася подібними до В. Голобуцького дослідженнями в галузі економічної історії України та Визвольної війни середини XVII ст.); викладачі П. Шимко-Шмага, А. Вовк, М. Коваль та ін.¹⁶ За свідченням П. Голобуцького, батько найбільш товаришував з М. Марченком, який жив тоді в гуртожитку на вул. Героїв Революції (нині — Трьохсвітительська)¹⁷.

Як завжди В. Голобуцький всіляко допомагав по роботі своїм колегам, зокрема, зголошувався бути їхнім опонентом на захистах. Так, він опонував М. Ковалю на кандидатському захисті, що відбувся в жовтні 1951 р. в ПУ (тема з економічної історії України радянського періоду)¹⁸. Опонентом вчений був і на захисті схожої дисертаційної теми іншого викладача КПДІ (щоправда — кафедри історії та основ марксизму-ленінізму) М. Березовчука (листопад 1951 р.)¹⁹ тощо.

Свідченням і прикладом ставлення В. Голобуцького до своїх колег по кафедрі може слугувати лист до М. Тихомирова від 13 жовтня 1950 р., цілком присвячений справі із затвердженням у ВАК СРСР кандидатської дисертації П. Шимко-Шмаги (захистився у жовтні 1949 р. в ПУ²⁰), якого В. Голобуцький називає «людиною поважною і шанованою всіма». Професор ознайомився з його працею (присвяченою одному із епізодів радянській історії України), яку схвально оцінює і просить М. Тихомирова посприяти її затвердженню у ВАК, оскільки вже пройшов рік після захисту. Причому, на дисертацію було зроблено негативний (але несправедливий) відгук анонімним рецензентом ВАК, що призвело до тяжкого захворювання П. Шимко-Шмаги. Професор не шкодує слів для змалювання гостроти ситуації і наполегливо просить М. Тихомирова допомогти. Наведемо деякі місця з листа, котрі наочно показують, яких зусиль В. Голобуцький докладав, щоби допомогти своєму колезі. Просячи за П. Шимко-Шмагу, він зізнається, що підтримує у тому, як може, «батьорість духу» і звертається до М. Тихомирова: «Прошу Вас, допоможіть. Шимко-Шмага потрібно допомогти у єдиному: забезпечити об'єктивне ставлення до його праці, поставитись до неї без зайвої, шкідливої для справи довіри до рецензента. У противному випадку може відбутися помилка, за яку дорого, занадто дорого може сплатити серйозний працівник і прекрасна людина»²¹.

Принагідно відзначимо, що аналогічна ситуація склалася з підтвердженням захисту кандидатської дисертації (тема — «Взаємини Русі і Польщі від IX ст. до 1125 р.») Є. Яцкевича — заввідділу Історичного музею м. Львова, опонентом якого при захисті в ПУ в грудні 1950 р. був В. Голобуцький. Зауважимо, що Є. Яцкевича сучасний дослідник С. Єкельчик відносить до рідкісного типу тогочасних «радикальних нонконформістів» із числа національно-свідомих патріотів²². За цього львівського історика

(«вельми поважну і ерудовану людину») В. Голобуцький і просить М. Тихомирова в спеціальному листі від 24 лютого 1952 р. і в наступному листі від 23 березня²³. Взагалі, для цих років можна навести випадки стосовно підтвердження захистів дисертацій ВАК СРСР, коли ціна, дійсно, була «занадто дорогою». Так, через рік після захисту в ІУ кандидатської дисертації викладачем одного з київських ВНЗ Я. Залозним, ВАК відмінив позитивне рішення вченої ради, внаслідок чого дисертант помер²⁴. А колега В. Голобуцького по ЧДУ і КФЕІ І. Кравченко недовго пережив підтвердження свого докторського захисту ВАК (помер у лютому 1953 р., захист відбувся в Інституті історії АН СРСР у липні 1951 р.²⁵). Не підтвердження з ВАК отримав редактор видавництва «Радянська школа» І. Рева, якому в червні 1951 р. опонував на кандидатському захисті в ІУ В. Голобуцький²⁶.

Однак, повернемося до педінституту. У перший рік роботи в ньому педагогічне навантаження у професора В. Голобуцького було невелике — 110 годин (з оплатою 2750 крб. на місяць)²⁷. Утім, на наступний навчальний рік воно зросло, до того ж, ще перебуваючи сумісником, історик з березня 1951 р. очолив кафедру історії СРСР²⁸ (точніше — став в.о. завкафедри). Ректоратом останнє було справедливо потрактовано як укріплення кафедри²⁹. В ці роки вчений в основному читав лекції на вечірньому відділенні. З січня 1952 р. В. Голобуцький перейшов на штатну посаду і повну ставку (6 тис. крб.), а його педнавантаження склало 340 год. З нового навчального року професор був затверджений повноправним завідувачем кафедри³⁰.

На історичному факультеті КПДІ вчений читав здебільшого спецкурси і вів факультативи «Київська Русь» і «Джерелознавство історії СРСР феодальної епохи»³¹ (останній курс професор читав у той же час і в ЧДУ). Вочевидь, як керівник кафедри, він тримав у полі зору діяльність кабінету історії СРСР — цей факультетський орган самостійної роботи студентів, котрий був повністю оснащений усіма необхідними пристроями і учбовими посібниками³². Матеріали архівного фонду педінституту зберігають інформацію про те, що професор (як і М. Марченко) у розмовах і консультаціях привчав студентів до роботи над першоджерелами, підкреслював значення самостійної роботи для підвищення загального розвитку³³.

Для самостійної роботи студентів вагоме значення мала діяльність студентського гуртка. Поки В. Голобуцький не увійшов у штат кафедри і повністю не віддався роботі в педінституті, то навіть на партзборах констатувалася незадовільна робота студентського гуртка³⁴. У звіті ж кафедри за 1952 р. вказується на покращення роботи останнього³⁵. Прикметно: в звіті факультету за 1952/53 нч. р. зазначається, що самостійна робота студентів покращилась в результаті впливу на них В. Голобуцького і М. Марченка³⁶.

Як і в інших ВНЗ, де він працював, В. Голобуцький наглядав за постановкою навчального процесу, особливо велику увагу приділяючи система-

тичному контролю за якістю викладання навчальних курсів. Він сам, а також і працівники кафедри відвідували лекції і заняття колег, стенографували останні, а потім обговорювали на засіданнях кафедри. Практикувалося і відвідування іспитів, що їх приймали у студентів працівники кафедри³⁷.

Деякою мірою основний виклад і стилістику лекцій вченого передає стенограма лекції прочитаної в жовтні 1951 р. на історичному факультеті з теми «Джерелознавство» (очевидно — історії СРСР). Лекція присвячена темі з яскраво вираженим ідеологічним забарвленням — поглядам норманістів і їхньому спростуванню. Для того періоду проведення перевірок викладачів ВНЗ, а особливо ідеологічних професій і тим більше на політично важливі теми, були звичайною справою. Для цієї лекції В. Голобуцького, як і для інших, характерні логічність побудови викладу і разом з тим його художність, образні порівняння, іронічність, вдалі цитування з творів письменників тощо³⁸. Зауважимо, що стенографувалася, а потім розбиралася, принаймні, ще одна лекція вченого — «Повість времінних літ як історичне джерело»³⁹.

Лекції В. Голобуцького викликали щире зацікавлення серед студентів, зокрема, користувалися популярністю його лекції з історії Київської Русі, особливо серед учителів — студентів-вечірників. Прикметно, що з предметів, котрі читав В. Голобуцький, абсолютна більшість студентів здавали екзамени на «відмінно» чи «добре»⁴⁰. Взагалі, професор користувався повагою і авторитетом як серед студентів, так і своїх колег по роботі в КПДІ⁴¹. Як результат ефективної педагогічної діяльності В. Голобуцького на історичному факультеті інституту (станом на 1953) можемо відзначити відсутність студентів, які б відставали з предметів керованої ним кафедри⁴².

Переглянуті нами документи, що стосуються роботи вченого в КПДІ, не надають інформації про керування конкретними аспірантами самого цього інституту. Утім, він таки ними керував, як про це свідчив директор цього закладу в 1955 р.⁴³ Відомо, що В. Голобуцький, наприклад, у жовтні 1950 р. (разом з А. Вовком) опонував на захисті в ПУ випускнику аспірантури при кафедрі історії СРСР КПДІ Г. Яворському (цікава тема: «Історичні погляди О. Пушкіна»)⁴⁴. Відмітимо також, що учень В. Голобуцького І. Рознер перевівся з Чернівецького університету до КПДІ і закінчив останній курс у ВНЗ, де викладав його улюблений вчитель⁴⁵. Встигла попрацювати в педінституті (в 1954 р.) разом з вчителем і інша чернівецька студентка Л. Рудомьоткіна⁴⁶.

На початку 1950-х рр. вчений систематично працює з архівними фондами ЦДІАУК⁴⁷. Цей вид діяльності, окрім іншого, був пов'язаний з підготовкою кількох монографій. Напрямок наукової роботи В. Голобуцького в педінституті в цілому, зрозуміло, співпадали з тематикою, що планувалася в

Інституті історії. Щоправда, деякі формулювання дослідницьких тем відрізнялися від тем академічного закладу. Спільними у назвах, в цьому відношенні, були теми присвячені «возз'єднанню» (над ними поряд з В. Голобуцьким працював також М. Марченко⁴⁸). Разом з цим, В. Голобуцький разом з Л. Жилинською вивчав проблеми розкладу феодалізму і розвитку капіталістичних відносин в Україні II-ї половини XVIII ст.⁴⁹, що в подібному формулюванні фіксується в Інституті історії лише з другої половини 1950-х рр. Нюансом наукової роботи у ВНЗ порівняно з академічним інститутом було планування вченим, наприклад, методичної розробки для середньої школи з теми «Возз'єднання України з Росією»⁵⁰. Також педінститут або ж історичний факультет проводили і свої власні наукові конференції⁵¹. Як і раніше, вчений брав у них участь зі своїми новими розробками. Так, на одній з них, що відбулася в грудні 1951 р., вчений виступив з доповіддю «Гайдамацький рух на Запоріжжі в XVIII ст.» (стаття з подібною назвою вийшла лише в 1956 р.)⁵². У 1954 р. на відповідній ювілейній конференції він виголосив промову на тему «Возз'єднання України з Росією»⁵³.

Подібно до роботи в Інституті історії В. Голобуцький готував рецензії на дисертації (як опонент), рецензував і редагував підготовлені (чи ті, що вийшли з друку) наукові чи навчальні видання, консультував викладачів і аспірантів Києва і з периферії, тощо⁵⁴. У більшості випадків це були ті ж самі конкретні навантаження, що і в академічному закладі. Вчений, як правило, звітував про подібну роботу в обох закладах.

У тодішніх тоталітарних умовах наукова і викладацька робота в педінституті (як і в академічному інституті) залежала від чергових ідеологічних кампаній чи вказівок. Одним з чинників, котрий викликав кон'юктурні зміни в політично-ідеологічній системі, були нові праці Й. Сталіна. Ідеологічна кампанія, що проходила під гаслом «За марксизм у мовознавстві», наклала свій відбиток і на діяльність педінституту. Так, у звіті кафедри за I семестр 1951/52 нч. р. вказувалося, що її робота будується на основі праці Й. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», а на початку семестру на засіданні кафедри вносилися зміни в програму історії СРСР; тощо⁵⁵. Працівники кафедри взяли участь в травні 1952 р. у конференції викладачів факультету, присвяченій темі «Вчення Й.В. Сталіна про базис і надбудову»⁵⁶. Цікаво, що виступ Л. Жилинської (побудований на основі зазначеного вчення) за своєю тематикою («Щодо виникнення і розвитку капіталістичних відносин у землеробстві на Лівобережній Україні у II-й пол. XVIII ст.») перегукувався з пізнішими науково-дослідницькими темами В. Голобуцького та його учнів. У зв'язку з вченням Й. Сталіна про базис і надбудову отримав догану М. Марченко, який відмовився прочитати лекцію на тему щодо формування східнослов'янських народів на основі цих положень, оскільки, на його думку, програма історії СРСР вимагає перебудови⁵⁷.

Ідеологічно важливою була і деяка суспільна робота, що її мав виконувати В. Голобуцький. Так, в 1952 р. він за дорученням ЦК КП(б)У обстежував стан викладання суспільних наук у ВНЗ Харкова⁵⁸. Вочевидь, таке доручення могло бути дано ще до розпалу конфлікту В. Голобуцького та І. Бойка з вищими партійними чиновниками з приводу застосування термінів «приєднання/возз'єднання»⁵⁹. Принагідно відзначимо, що у цей період В. Голобуцький неодноразово опонував на захистах дисертацій викладачам суспільних дисциплін⁶⁰.

Ще одним партійним навантаженням для В. Голобуцького було «читання лекцій в системі організації партійної просвіти»⁶¹ (як зазначено у звіті кафедри). Напевно, мається на увазі читання лекцій вченим у вечірньому Університеті марксизму-ленінізму за дорученням міськкому партії і за наказом начальника політуправління КВО у 1952 і 1953 р. Від КВО В. Голобуцький у зв'язку з цим два рази в 1952 р. отримував подяки⁶².

На певні контакти вченого з ідеологічними працівниками вказують і деякі опонування ним дисертацій в ці роки. Так, у липні і вересні 1950 р. він виступив опонентом при захистах кандидатських дисертацій в ІУ А. Калениченка (директора будинку пропагату Київського окружного і міського комітетів КП(б)У) і Д. Бенікова (заввідділом пропагату Київського райкому КП(б)У); в 1952 р. вчений опонував (також в ІУ) Г. Письменному — начальнику відділу військової підготовки Управління у справах вищої школи при РМ УРСР⁶³.

Суспільним видом діяльності було також читання лекцій по лінії Товариства з розповсюдження політичних і наукових знань⁶⁴. Заслуги й авторитет вченого визнавалися багатьма, адже інакше його би не обрали почесним головою товариства «Юний історик» м. Києва⁶⁵.

З навчального 1954/55 р. В. Голобуцький переходить на сумісництво до педінституту (основна ж робота в Інституті історії) і на оклад у пів-ставки, але з лютого 1955 р. його було звільнено за його власним бажанням. Професор написав заяву на звільнення ще в червні 1954 р. у зв'язку з погіршенням здоров'я, а саме — зору (подібна причина фігурує і у липні 1954 р. при звільненні з ЧДУ). Він навіть надав довідку з ВТЕК про визнання його інвалідом другої групи, але вірогідно, що півроку його умовляли не залишати КПДІ. Свідченням останнього є лист від директора педінституту до директора Інституту історії О. Касименка з проханням дозволити В. Голобуцькому працювати сумісником у ВНЗ, оскільки він очолює кафедру історії СРСР, керує аспірантами, є «єдиним доктором історичних наук, і замінити його ніким», а звільнення, зокрема, «завдало б великої шкоди справі підготовці фахівців через аспірантуру»⁶⁶. Директор ж Інституту історії у листі-відповіді не мав нічого проти, однак В. Голобуцький все ж таки звільнився. І справа тут не в хворобі очей, адже він після

загострення хвороби літом успішно працював на різних ділянках у кількох установах. Наскільки можна здогадатися, основною причиною звільнення була вимога Міністерства державного контролю УРСР, після відповідної перевірки всіх сумісництв вченого⁶⁷. Перевірка, в свою чергу, була викликана доносом на історика та інших вчених завідувача відділу науки і культури ЦК КПУ С. Червоненка. Останній звинувачував науковців у зароблянні великих грошей за допомогою працевлаштування в кількох установах⁶⁸.

Таким чином, вирішення проблем з роботою і житлом у Києві в 1949 р. призвело до переїзду В. Голобуцького до столиці УРСР, де він хотів працювати у відповідності з своїми науковими зацікавленнями. Відтоді розпочалася його наукова і педагогічна діяльність у київських ВНЗ, зокрема, в КПДІ, що поєднувалася з роботою в Інституті історії. Працюючи в педінституті історик проявив себе як талановитий педагог, лектор, методист, організатор наукової роботи. Він сприяв якісному зростанню рівня підготовки студентів. Особливу увагу професор приділяв організації можливостей для самостійної роботи студентів. Успішною була наукова і науково-методична діяльність вченого. Взаємно-корисною була співпраця професора В. Голобуцького зі своїми колегами, з частиною яких він підтримував дружні стосунки протягом багатьох років.

В статье на основе преимущественно архивных источников раскрывается научная и преподавательская деятельность историка Владимира Голобуцкого в Киевском педагогическом государственном институте им. М. Горького. Эта деятельность является составной частью седьмого этапа его биографии и хронологически соответствует первой половине 1950-х гг. Определенное место в статье отводится рассмотрению повседневной жизни ученого.

Ключевые слова: *В. Голобуцкий, пединститут, научная и педагогическая деятельность.*

In the article, the author deals with the research and pedagogical activities of the historian Volodymyr Holobutskyj at M. Gorkyj Kyiv Pedagogical State Institute. These activities are or component of the seventh period of his live in the second half of the 1950s. The everyday life of the scientist is also considered. The article is based fist of all on unknown archival sources.

Key words: *V. Holobutskyj, pedagogical institute, research and pedagogical activities.*

¹ Шмидт С.О. Некоторые вопросы источниковедения историографии // Проблемы истории общественной мысли в историографии. К 75-летию акад. М.В. Нечкиной / [Редкол.: акад. Л.В. Черепнин (отв. ред.) и др.]. — М.: Наука, 1976. — С. 270–271.

² Юсов С. Историк Володимир Голобуцький (1903–1993 рр.): життя, наукова і педагогічна діяльність. — К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. — 350 с.

³ Там само. — С. 126–133.

⁴ Там само. — С. 29–30.

⁵ Приватний архів автора. — Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького (1938–2010).

⁶ Архів Російської академії наук (РАН) — Ф. 693. — Оп. 4. — Од. зб. 176. — Арк. 5.

⁷ Приватний архів автора. — Інформація записана С.Л. Юсовим 8.05.2007 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

⁸ Там само. — Інформація записана С.Л. Юсовим 15.12.2011 р. у м. Києві від І.В. Голобуцького (1935 р. нар.).

⁹ Приватний архів П.В. Голобуцького. — Документ за № 468 / ук. — Копія приказа Міністра вищого образования СССР от 6 сентября 1949 г. о переводе В.А. Голобуцкого из Черновицкого университета на штатную работу в Киевский университет.

¹⁰ Голобуцький І. Шлях, освячений працею // Слово просвіти. — 2003. — Ч. 41. — С. 11.

¹¹ Приватний архів автора. — Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького; Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. (Доля історика в лабетах тоталітарної системи) // Голобуцький В.О. Чорноморське козацтво. — Дніпропетровськ: Січ, 2008. — С. 17.

¹² Приватний архів П.В. Голобуцького. — Документ за № 60. — Довідка від дирекції Українського НДІ педагогіки. 18 лютого 1960 р.

¹³ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 5. — Од. зб. 100. — Арк. 11.

¹⁴ Там само. — Оп. 2. — Од. зб. 579. — Арк. 21.

¹⁵ Там само. — Од. зб. 603. — Арк. 3.

¹⁶ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 1.

¹⁷ Приватний архів автора. — Інформація записана Н.М. Юсовою 9.11.2005 р. у м. Києві від П.В. Голобуцького.

¹⁸ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада // Інститут історії України НАН України. 1936–2006. — К.: ПУ НАНУ, 2006. — С. 241.

¹⁹ Там само. — С. 242.

²⁰ Там само. — С. 239.

²¹ АРАН. — Ф. 693. — Оп. 4. — Од. зб. 176. — Арк. 5–6(зв.).

²² Єкельчик С. Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. — К.: Часопис «Критика», 2008. — С. 121–121.

²³ АРАН. — Ф. 693. — Оп. 4. — Од. зб. 176. — Арк. 8, 9–9(зв.); Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 241.

²⁴ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 237.

²⁵ АРАН. — Ф. 693. — Оп. 4. — Од. зб. 176. — Арк. 9(зв.).

²⁶ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 241.

- ²⁷ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 5. — Од. зб. 100. — Арк. 5.
- ²⁸ Там само. — Арк. 12; Голобуцкий В.А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. — 1966. — № 3. — С. 127; Приватний архів П.В. Голобуцького. — Документ за № 193. — Витяг з наказу № 193 по Київському державному педагогічному інституту ім. Горького від 7-го березня 1951 р.
- ²⁹ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 579. — Арк. 31.
- ³⁰ Там само. — Оп. 5. — Од. зб. 100. — Арк. 8, 9, 16.
- ³¹ Там само. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 2, 22.
- ³² Там само. — Од. зб. 579. — Арк. 19.
- ³³ Там само. — Од. зб. 738. — Арк. 11.
- ³⁴ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 33.
- ³⁵ Там само. — Од. зб. 769. — Арк. 2(зв.).
- ³⁶ Там само. — Од. зб. 738. — Арк. 11.
- ³⁷ Там само. — Од. зб. 738. — Арк. 10; Од. зб. 651. — Арк. 8, 24–25.
- ³⁸ Там само. — Од. зб. 652. — Арк. 1–25.
- ³⁹ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 25.
- ⁴⁰ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 2.
- ⁴¹ Там само. — Оп. 5. — Од. зб. 100. — Арк. 24.
- ⁴² Там само. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 28.
- ⁴³ Науковий архів Інституту історії України НАН України (НА ПУ НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 1. — Од. зб. 479. — Арк. 17.
- ⁴⁴ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 240.
- ⁴⁵ Ткачева Л. Рознер Іонас Германович // Вчені Інституту історії України. Біобібліографічний довідник. Серія: Українські історики. — Вип. 1. — К.: ПУ НАНУ, 1998. — С. 270.
- ⁴⁶ НА ПУ НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Од. зб. 476. — Арк. 170.
- ⁴⁷ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 11.
- ⁴⁸ Там само. — Од. зб. 925. — Арк. 1.
- ⁴⁹ Там само. — Од. зб. 769. — Арк. 1(зв.); Од. зб. 925. — Арк. 1.
- ⁵⁰ Там само. — Од. зб. 769. — Арк. 1(зв.).
- ⁵¹ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 2, 11.
- ⁵² Голобуцкий В.А. Гайдамацкое движение на Запорожье во время “Колиивщины” и крестьянского восстания под предводительством Е.И. Пугачева // Исторические записки. — Т. 55. — М., 1956. — С. 310–343.
- ⁵³ НА ПУ НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Од. зб. 519–520. — Арк. 16–25.
- ⁵⁴ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 15, 34; Там само. — Од. зб. 769. — Арк. 2(зв.); Там само. — Од. зб. 925. — Арк. 2; НА ПУ НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Од. зб. 519–520. — Арк. 25–26.
- ⁵⁵ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 1, 2, 20
- ⁵⁶ Там само. — Арк. 20.
- ⁵⁷ Там само. — Од. зб. 579. — Арк. 12.
- ⁵⁸ Там само. — Од. зб. 651. — Арк. 15.

- ⁵⁹ Детально див.: Юсов С. Історик Володимир Голобуцький. — С. 146–148.
- ⁶⁰ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 240, 242, 243, 245.
- ⁶¹ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 34.
- ⁶² Там само. — Оп. 5. — Од. зб. 100. — Арк. 7, 17.
- ⁶³ Юркова О.В., Азарх І.С. Спеціалізована вчена рада. — С. 240, 242.
- ⁶⁴ ДАК. — Ф.Р-346. — Оп. 2. — Од. зб. 651. — Арк. 34.
- ⁶⁵ Там само. — Арк. 15.
- ⁶⁶ НА ПУ НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 1. — Од. зб. 479. — Арк. 17, 38.
- ⁶⁷ Архів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. — Од. зб. 35. — Арк. 71, 72.
- ⁶⁸ Голобуцький П.В. Передмова: Вчений і книга. — С. 17–18.